

GOGA

MANCA KOŠIR

Manj je
mene,
bolj sem
Jaz

Zbral in dopolnil Žiga Valetič

Kazalo

9	Napotek za branje
13	Predgovor
17	Predniki
22	Otroštvo in šola
45	Igralka in manekenka
55	Študij in novinarska leta
78	Njeni moški
100	Dopolnjeno materinstvo
126	Vitomil Zupan in Marjan Rožanc
140	Poklon presežnemu
156	Nova revija, novinarski aktivizem in slovenska samostojnost
174	Ženska pisma, televizijska oddaja in moška pisma
194	Trigeneracijsko življenje v stolpnici na Viču
221	Profesorica, študenti in gibanje Kakšno šolo hočemo?
246	Promocija branja in pisanje kolumn

277	Zelena političarka
295	Nove knjige epistol
328	Aktivno življenje v zrelih letih
361	Utrujenost in potovanja vase
385	Ambasadorka radostnega staranja in prostovoljka hospica
406	Babica in življenje z ostarelo mamó
421	Na svojem: spet na televiziji in pesnica
436	Rak in operacije
449	Prehod
457	Življenjepis in bibliografija
463	Izbrane fotografije
475	Spremna beseda: Ponižnost, odgovornost, hvaležnost
491	Opombe

Napotek za branje

Manca Košir je pisala tako rekoč vsak dan. V prenosnem računalniku sva z njeno hčerjo Tino našla več kot dva tisoč skrbno hranjenih datotek, vse ostalo, kar je napisala, pa sem odkrival v arhivih knjig in revij Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Življenjepis je sestavljen iz približno petsto petdesetih avtobiografskih odlomkov, ki prihajajo iz kolumn, intervjujev, pesmi, pisem, esejev in vseh ostalih zapisov, ki so bili v veliki večini že objavljeni v knjigah ali revijah. Na koncu vsakega zaokroženega odstavka ali odlomka najdete številke opomb, ki vodijo do virov, navedenih ob koncu knjige.

Odlomki so razporejeni v tematska poglavja v približno kronološkem vrstnem redu. Nekatera poglavja so povezana z Mančinim osebnim življenjem, druga z njenimi javnimi angažmaji. Kljub temu da vsa poglavja morda ne bodo zanimiva vsem bralkam in bralcem, se nam je zdelo prav, da so vsi vidiki Mančinega življenja in dela združeni v skupni knjigi.

Krajša vmesna besedila, ki so zapisana v drugačni tipografiji, sem napisal sam, saj je bilo treba ponekod povezati njene zapise v bolj logično celoto in osvetliti redke manjkajoče koščke. Trudil sem se zapisati čim manj in s tem čim bolj ohranjati njen glas.

Daljšo spremno besedo najdete povsem na koncu knjige.

Žiga Valetič

Manj je
mene,
bolj sem
Jaz

Predgovor

Mala knjiga o velikem O je ostal Mančin nedokončan knjižni projekt, v katerem se je želela na igriv način, z otroškim čudenjem, ozreti na svoje življenje. Toda besedilo ni steklo, kot si je želela, in v istem obdobju so jo vse bolj začele okupirati pesmi srčnice, ki so na vsak način hotele na plano. Kljub temu je napisala zelo dober uvod, ki bo prišel prav tudi kot predgovor k njeni (avto)biografiji. *Malo knjigo o velikem O* je želela posvetiti prijateljici Tatjani.

»Pozor! Cesta v gradnji!« nas opozarjajo napisi pred cestnimi ovirami. Zakaj ne piše tudi na naših čelih »Pozor! Človek v gradnji!«? Kajti tudi mi smo cesta, ki pelje od rojstva do smrti, cesta, ki je nenehno v gradnji. Ker smo proces, torej nikoli dokončano delo.

Sokrat je učil, da nereflektirano življenje ni živo življenje, saj je treba svojo cesto opazovati, o njej misliti, jo usmerjati, da bo tekla harmonično, v skladu z našo dušo. To je prava filozofija, tako živo življenje, ki je ljubezen do modrosti. Težko delo!

Kje smo na tej cesti, lahko vidimo le, če obmirujemo, pogledamo globoko vase in vprašamo dušo, kako je. S čim je nahanjena ali pa ni, kaj je doživela ali pa ni, česa se spominja ali pa se ne, ker jo je bilo preveč strah, da bi si upala izkusiti. Mlad človek je okupiran sam s seboj, s spraševanjem, kaj bodo drugi rekli, kaj si želi in kdo sploh je. Ne more mirno opazovati svoje kratke ceste, saj ga zaposlujejo vprašanja O? O? O?, Ali je to to?, vprašanja, ki se nenehno vrtijo okoli jaz, jaz, jaz.

Ko smo odrasli, imamo poklic in tim. 'Kariero', torej smo nahranili svoj ego, da se zdaj lahko šopiri na položaju. Vemo: to je to! Težko opazujemo cesto življenja, ker so na naših očeh debela očala, na katerih piše: Jaz vem! S pozicije vedenja težko uzremo samega sebe v resničnosti, takega, kot smo, zato tudi drugih ljudi ne zmoremo gledati sočutno, ampak jih učimo in jim svetujemo: O! Tako je to, to je resnica in to je edino prav! Jaz vem, poslušajte, kaj vam govorim!

A pride čas, čas za nas. Poklicna pot je končana, otroci so odšli od doma, o tem, kdo smo in zakaj, se ne sprašujemo več. Da bi vedeli zares bistvene reči o življenju za druge in namesto drugih, si tudi ne domišljamo več. O z vprašajem torej odpade, O s klicajem tudi. Kaj zdaj?

Zdaj lahko nastopi raj! Čudenje: OOOOO, kako je vse lepo, kako zanimivo, kako čudovito, OOOO, vse je prav postavljeno, vse se zлага v celoto, vsi smo povezani, vse je prepleteno v Eno, OOOO, kako fantastično je to!

Radovednost. Čudenje. Hvaležnost. Lahkotnost in humor. Gradnja ceste življenja se počasi izteka in spokojnost se naseli v korak. Sreča, da smo še na njej, in radost, da nas z ničimer ne obremenjuje. Ne zahteva, beseda *moram* za nas ne velja.

OOO, na tej cesti je bilo velikokrat težko, gradnja prisilno zaustavljena zaradi črnih lukenj duše, ki ni videla modrega neba in ni spustila Svetlobe v svoje srce. OOO, saj je bolelo, je, a zdaj je žito požeto in kašča našega bivanja bogata. Kar smo sejali, to žanjemo. OOO, vse je prav tako, vse je dobro, OOO ...¹

Ker je značaj naša usoda, je Manci usojeno biti marsikaj, da ne rečem skoraj vse. Sem rojena v znamenju ribe, ki vsebuje vsa druga znamenja. Po kitajskem horoskopu sem podgana, ki povezuje vsa druga znamenja ... Zato lahko rečem, da sem v tem življenju živela že več življenj in odigrala številne vloge, pa še vedno novih se lotevam, saj sem silno radovedna oseba. Ljudje me vidijo kot levinjo, ker je to moj ascendent. A moja Luna, ki usmerja življenje ženske do prve polovice, je v kozorogu. Kar pomeni, da sem nagnjena k strukturalnemu redu, zato sem tudi oboževala matematiko in postala diplomirana učiteljica zanjo, pomeni, da rada organiziram stvari tako, da povezujem ljudi, jih podpiram in vedno znova gradim SKUPNOST.²

Predniki

MAMA

Kot otrok sem rada hodila na počitnice v Celje – zaradi mojega ljube-
ga dedka. Martin Mastnak, profesor grščine in latinščine, upokojeni
ravnatelj mariborske klasične gimnazije. Srednje visok, srebrno sivih
las – temni so mu čez noč osiveli, ko so mu Nemci leta 1941 zažgali
njegovo knjižnico –, umirjen, razsoden, moder mož. Sokol, borec za
osvoboditev Primorske in svobodno Slovenijo. Humanist širokega
pogleda. Ko je leta 1958 umrl, sem neutolažljivo jokala. Nikoli več ne
bom srečala modrega moža, nikoli več poznala velikega človeka, kakr-
šen je bil moj dedek.³

Pavla Luša Mastnak, profesorica matematike in fizike, se je rodila
20. 9. 1914 v Gorici kot četrti otrok profesorju grščine in latinščine ter
gimnazijskemu ravnatelju Martinu Davorinu Mastnaku in učiteljici iz
Vipavskega Križa Pavli Mrevlje. Prva svetovna vojna je pregnala mater
z otroki najprej v Dramlje, od koder se po vojni preselijo v Celje. Tu je
Luša, ob krstu Pavla Frančiška, končala gimnazijo in odšla v Beograd
študirat matematiko. Prvo službo je dobila v Srbiji, tik pred drugo sve-
tovno vojno pa je bila premeščena v Novo mesto. Italijani so zasedli
del šole, nato pa pouk prepovedali.

Starši in profesorji so pouk organizirali po zasebnih hišah. Itali-
jani so to izvedeli in ljudje so morali bežati v gozdove. Luša je prišla
kot učiteljica v Bazo 20 na Rogu. Tu je najprej poučevala matematiko,

kasneje pa predavala v partijski šoli. Tu je srečala – spoznala pa sta se že v Novem mestu – strojnega inženirja Božidarja Koširja. Poročila sta se 19. 5. 1944 na osvobojenem ozemlju v Ručetni vasi pri Črnomlju.

Kot predstavnica partijske šole je bila delegatka na Kočevskem zboru poslancev leta 1943. 16. junija so jo sprejeli v AFŽ. Za svoje delo je bila večkrat odlikovana.⁴

Ne le stara mama, tudi dedek je bil Primorec, iz Gorice doma. Ko je italijanska vlada sprejela zakon, da so upravičeni do državne penzije vsi, rojeni v Italiji, in bi jo lahko dobila tudi moja mati, je ona ponosno dvignila glavo in rekla: »Od teh fašistov ne vzamem niti lire!«⁵

OČE

Spomini so se prebudili in pred očmi začeli slikati zgodbo mladega lepega moškega s črnimi lasmi in kot oglje črnimi očmi (kadar sem pogledala vanje in v ponosen ukrivljen nos pa košate brke pod njim, sem rada v šali posumila plemeni Hotorović ali Brajdić, da je kdo izmed njihovih oplodil mater tega lepega moškega in njegovih bratov ter sestra, ki so se rodili v Novem mestu in bili tako sosedge strastnih Ciganov v bližini) v elegantni Labodovi obleki. Mladeniču je lastnik tovarne Labod, njegov stric, določal usodo: »Šel boš študirat za strojnega inženirja in potem boš upravljal s tekstilnimi stroji v Labodu.« Pred drugo svetovno vojno smo bili Slovenci kulturno pravi Evropejci: naši so hodili študirat na Dunaj in v Prago, Celovec in Gradec pa v Zagreb in črnooki mladenič v Brno na Češko. Študij je končal z odliko, naučil se je češkega jezika, se zaljubil v Švejka, češke knedlje in pivo ...⁶

Nikoli mi nista starša govorila o vojni, nikoli pripovedovala, kako jima je bilo, očetu v gmajni, mami v bazi na Kočevskem. Nekoč mi je oče moral odgovoriti, zakaj ima star nahrbtnik v omari, nahrbtnik, ki ga nikoli ne uporablja. »Ta nahrbtnik mi je rešil življenje,« je povedal. »Ko smo bežali pred Nemci, sem se vrgel med brazde na njivi, in so streljali, pokalo je vse naokoli. Zadeli so nahrbtnik, jaz sem ostal cel.«

Iz hvaležnosti, ker je moj ljubi očka ostal živ, ker je vojno preživela mama, sem predano prepevala partizanske pesmi in deklamirala pesmi upora.⁷

MARIBOR – BEOGRAD – LJUBLJANA

Spustimo drugo svetovno vojno, v kateri so bili lepi bratje in sestre med ustanovitelji Osvobodilne fronte in med prvimi partizani, in sledimo mladeniču, ki je med vojno zrasel v moža, se poročil s partizanko, ki ga je ljubila še iz časov, ko je bil v elegantni obleki, dobil prvega sina, ker je Kardelj v svojem govoru na zborovanju v Črnomlju leta 1944 rekel, da je svoboda tu, saj so bili tu Rusi, in so se mladi pari veselili na kozolcih prihajajoče drugačne bodočnosti ... Slika kaže vedoželjnega tekstilnega inženirja takoj po vojni v tovarni Hutter v Mariboru na usojenem mu delovnem mestu ... Pa ustanovijo v takratni Jugoslaviji Zavod za planiranje in razmišljajo, kdo bi sploh znal planirati, načrtoval gospodarstvo za prvo petletko, za drugo in tretjo ... In se Kidrič spomni partizana Boža, ki je imel v nahrbtniku vedno *rehenšiber* (ročni predhodnik računal, ki je zmozel opravljati številne matematične izračune, od preprostega množenja in deljenja do logaritmov, odvodov, računanja ploščin in volumnov) in je že takrat kot ekonom računal, kako bo njegova partizanska brigada preživela. Zato Kidrič odločno: »Božo bo šel študirat ekonomijo v Beograd in ga bomo zaposlili na Zavodu za planiranje.«

Takrat ni bilo ugovora, kar je partija ukazala, so njeni člani izvršili. Črnomlasi lepoteč zapusti tekstilno industrijo – Labod itak nacionalizirajo – in se poda na študij v Beograd. Njegova žena, profesorica matematike in fizike, še nekaj časa ostane sama v Mariboru.⁸

Konec maja se jima je rodil sin Jožek. Luša je dobila službo na gimnaziji v Mariboru, Jožek pa je odraščal pri starih starših v Celju. V Mariboru sta se rodila še sin Martin in hčerka Manca. Na začetku leta 1950 je družina ponovno odpotovala v Beograd.⁹

Beograd. V nosu imam vonj po kuhanem zelju. V nogah poskakovanje od ristanca. V glavi sliko majhne punčke, ki sedi na kahli, in ko vstane, namesto klobase uzre zvito debelo glisto. Glavice, postrizene na balin, v roki strok česna in neprijeten zadah iz ust. Spomin na prvo junaštvo, ki je postalo moj družinski vzorec. Očeta in mame ni bilo doma, zunaj pa grozna nevihta. Strele so švigale, grmelo je, da se je okno odprlo in se je dež ulil od zunaj noter. Oba brata – Tine, leto dni starejši, in Jože, dve leti starejši, sta prišla k mali Mancici, suhi, rahitični, v posteljo. Enega sem objela z levo, drugega z desno roko in tako nam je, združenim v moči trojne ljubezni, uspelo zaspati kljub smrtnemu strahu.¹⁰

Tam smo ostali do poletja 1952, ko smo se preselili v Ljubljano, da bomo otroci obiskovali slovenske šole. Luša se je zaposlila kot profesorica matematike na Gimnaziji Šentvid. Zaradi zdravstvenih težav se je kmalu upokojila. Po upokojitvi se je odpovedala političnemu delovanju in je skrbela za družino. S Pržana smo se preselili na Vič in tam živeli vrsto let. Kot stoletna je odšla v dom starostnikov, kjer je umrla 20. 3. 2015.¹¹

DEDIŠČINA NAŠIH STARŠEV

Psihoterapevti vedo: človek ima samo dva resnična problema – očeta in mater. Imela sem srečo. Najboljšega očeta za deklico, kakršna sem bila jaz. Očeta, ki me je spodbujal, verjel vame in mi zaupal, mi ob pravem času prinesel prave knjige, me vozil na razstave, koncerte ... Ki me je uslišal, ko sem se drla, naj natepe moja brata, saj sta prej onadva mene, je dvignil roko, da ju bo ... In me je ponovno uslišal, ko sem po tej grozeči gesti milo zaprosila, naj ju nikar ne tepe ...¹²

Moj ljubi oče mi je približal svet likovne umetnosti (skupaj sva vrsto let prebirala in občudovala francosko serijo največjih slikarjev na svetu), svet glasbe (se mi zdi, da smo imeli najmanj tri abonmaje v Slovenski filharmoniji), vedno mi je ob pravem času dal v branje

pravo knjigo iz svoje bogate knjižnice, zaupal je vame in to zaupanje je bilo tako močna zaveza, da ga nikoli nisem prekršila.

Mama je skrbela za dom s predanostjo in skrbnostjo, kakršne danes v norem kapitalističnem tempu skorajda ni več. Vsak dan se je kadilo z našega štedilnika, kurjenega na drva, vsak dan in se še vedno! To je zame pravi dom – tam, kjer se kadi iz kuhinjskih loncev vse dni. Bila je profesorica matematike in fizike in enkrat sem šla na šentviško gimnazijo kukat skozi ključavnico v razred, kjer je učila. Ostrmela sem. Pokončna inteligentna ženska je učila tako, da sem vedela: Tudi jaz bom profesorica matematike, ko odrastem! Še danes se je s hvaležnostjo spominjajo njeni dijaki.

V gimnazijskih letih, ko se je formirala moja vest in sem se etično gradila, sem nekega dne vprašala tako očeta kot mamo, vsakega v drugem prostoru, kaj je po njunem mnenju v življenju najbolj pomembno. Kaj je najbolj bistveno. Oba sta odgovorila enako: »Biti pošten.« Zapečatila sta me s to vrednoto za vekomaj. Biti pošten! Biti resnicoljuben in pravičen! Biti dober človek – v to sem rasla in še rasem, prav v to.¹³

Otroštvo in šola

Prvi sklop pesmi v zbirki *Iz trebuha in neba*¹⁴ je Manca začela s pesmijo, ki jo je posvetila rodnemu Mariboru.

DEKLICA Z RAJSKEGA VRTA

Mariboru

*Otrok se igra, teka, se čudi, ljubi starše in se smehlja.
Ko odraste, se odpravi na mukotrpno potovanje v hrib.
S korakom, polnim teže, s hitrostjo, ki duši.
Upre se staršem – ne, jaz ne bom nikoli taka kot mama!
Se oddaljuje od svojega otroštva, od pokrajine lastnega srca.
Več, še več hočemo.*

In pririnemo na hrib.

*Mnogi ne vedo, da so že tam.
Drugi zajamemo sapo za spust.
V dolino. Vase.
K prednikom, na katerih raste naše drevo.
K otroštvu, kjer je njegovo seme vzkliko naravno.
Manj, vse manj pričakujemo.*

Spuščamo se z lahkim korakom minljivosti.

*Se smejim, ko vidim, kako vse bolj postajam podobna mami.
Zahrepenim po Mariboru, kjer sem se rodila in ga kmalu, kmalu
pozabila.*

*Ko pomislim na rodno mesto, postanem deklica rajskega vrta.
Časa ni, so samo trenutki, polni večnosti, prepleteni v Eno.
In je spomin na to, kar je bilo, kar je in kar bo.
Maribor je točka na spirali bivanja, po kateri potujem Domov.*

Bolj jasno, ko ga vidim, vse bližja je Smrt.

MOLK, NEPOSREDNOST IN 'NADNARAVNE' SPOSOBNOSTI

Mama mi je povedala, da do četrtega leta skoraj nisem govorila, da sem opazovala, grdo gledala in prstek vrtela v tisti moj predpasniček. Že kot rosno mlada sem videla več kot drugi ...¹⁵

Molčanje je bilo moje prvo agregatno stanje. Bila sem že dolgonoga in dolgovrata, ko sem postala klepetulja, majhna bojda sploh nisem hotela govoriti. Sem kar molčala in molčala in grdo gledala spod čela ... Če sem kaj rekla, sem ljudi včasih spravila ob sapo. Kakšnih pet let sem imela, ko sem, na primer, z besedo butnila v sosedo: »A ti si pa noseča?« Sosedo je prebledela, je kasneje rad pripovedoval oče, ki je 'dokumentiral' moje 'nenavadno' vedenje. »Še možu nisem povedala, vaša tamala pa že vidi mojo skrivnost.« Ali pa sem pošiljala ljudi k zdravnikom ... Oče je rad razkazoval razglednico, na kateri je pisalo: »Draga Manca. Javljam se ti iz bolnišnice, kjer so mi operirali ledvične kamne. Kot si mi napovedala ...«¹⁶

Kot otrok sem imela 'paranormalne' sposobnosti, paranormalne v narekovaju, ker je itak vse normalno, eni imamo take darove, drugi drugačne, tolči se po prsih zaradi njih je povsem odveč, saj ne gre za naše osebne zasluge! Oče je rad zbiral 'dokaze', denimo kakšno razglednico znanca, na kateri je pisalo: »Draga Manca, tako je bilo, kot

si mi rekla.« Ali ko so prišle tete na obisk, sem dvema rekla, naj takoj pokličeta dimnikarja, ker bosta v nasprotnem primeru umrli. Teti sta se smejali, oče pa ju je resno pogledal in ukazal, da morata nemudoma poklicati dimnikarja. Povsem pretreseni sta poročali, da jima je rekel: »Bil je to zadnji trenutek, sicer ...«¹⁷

Ker je bil oče v službi v Iskri, ki je postavila štiri bloke v vas Pržan, sem svoje otroštvo preživela na najlepši možen način: v naravi, na travnikih in v gozdovih, v družbi dveh živahnih bratov in drugih pržanskih mulcev. Imeli smo velik vrt, v šolo sem hodila peš v Šentvid pol ure tja in pol ure nazaj pod gozdom, včasih deklica drobna gazila v bratovih gojzarjih po gazi med več kot meter visokim snegom ... Se mi zdi, da sem v tem okolju dobila največjo doto: ljubezen do narave in ljudi (bila sem tabornica, imela sem svoj vod čebelic), pogum, zaupanje, vztrajnost, voljo ... Domačih nalog nisem delala doma, ampak med odmori v šoli, zato sem uspela narediti vse možne tečaje, ki so jih nudili v Šentvidu: šiviljskega, krojaškega, za prostovoljno bolničarko itd.¹⁸

Pred kratkim mi je znanka povedala, da so vedeli, kdaj gre mala Manca sama ponoči domov. Da so slišali moj jok, hlipanje prestrašnega otroka. Jaz se tega ne spominjam. Sem ta strah, to grozo malega otroka tako globoko potlačila v nezavedno? Spominjam pa se ledenega mraza, spominjam se škripanja pod podplati gojzarjev, ki sem jih nosila za svojima dvema starejšima bratoma, spominjam se snežnega rova, po katerem sem hodila, saj je v mojem otroštvu običajno zapadlo po meter in več snega in do šole ni vodila splužena cesta, temveč ozka shojena gaz ... Upam, da sem takrat res še znala jokati od strahu, kasneje sem se naučila stiskati zobe, pogumna punca samostojna, ki vse zmore, celo premagovati strah strašne črne noči ...¹⁹

Že zgodaj sem se odločila, da želim biti dober človek. Ko sem videla, kako moja stara mama včasih grdo govori o moji mami – bila je stara in slepa –, sem deklica mala jokala in si zaobljubila, da bom živela z mamo, da bo občutila pravo ljubezen.

Spominjam se predšolskih let, ko sem skozi okno gledala, kako so se otroci norčevali iz ubogega, suhčenega fantička, ki se je pokakal v

hlačke, da mu je zeleno teklo po žabicaх ... Šla sem ponj na dvorišče, ga pripeljala domov, ga slekla, okopala, oprala umazane hlače ter ga zavila v brisačo. Nisem imela občutka, da sem neka dobrotnica, to je preprosto bilo v meni, moja naravna gesta.²⁰

Kaj je mene kot otroka stiskalo pri duši? Družinska skrivnost, o kateri se ni nikoli govorilo. Počasi je prišla strašna skrivnost na plan in v moje uho. Da je imela mama sestro, ki je bila duševni bolnik. Zato so jo dali v zavod za duševno bolne, saj doma ni hotela več jesti, ves čas je ždela sama v temni sobi ... Ko so prišli Nemci, so vse bolnike iz zavoda strpali na tovarnjak in odpeljali v eno od nemških koncentracijskih taborišč, kjer so jih sežgali v plinskih pečeh. Je živa zgorela? sem se spraševala ... Groza, ki sem jo doživljala kot otrok, ko sem slišala šepetanja o tej skrivnosti, je bila strašna. Z leti šele je popuščal prijem okoli goltanca, ko so me ponoči kdaj dušile more, deklico preplašeno ...²¹

Kot dekletce sem rada poslušala radio in enkrat je bila konec tedna na sporedu oddaja *Humoreska tega tedna*. Še danes – hm, ne morem verjeti, skoraj pol stoletja bo od takrat! – se spominjam humoreske z naslovom *Bonboniera*. Na kratko: Nekdo komu podari bonboniero, ta jo podari naprej ... dokler ne pride do prvega dajalca. Ista bonboniera, samo da so bonboni že pokvarjeni, sive barve so, namesto čokoladno rjave.²²

IME

Ko sem bila majhna, sem bila nesrečna in žalostna, da sem Manca. Ni nič zaleglo, da me je ljubi oče tolažil, naj bom ponosna na to ime, saj je Manica glavni lik v prvem slovenskem romanu, *Desetem bratu* Josipa Jurčiča. Takrat me to ni nič brigalo, samo to je bilo pomembno, da nobene Mance ne poznam. Ja, teto s cekarjem, Manico Komanovo, sem kdaj poslušala po radiu, a ona je dekletce moje plahe in sramežljive sorte samo še dodatno prestrašila, kako grozno ime imam.

V življenju je stoodstotno samo dvoje: da bomo vsi umrli in da se vse nenehno spreminja. Tako se je sčasoma spremenil tudi moj odnos do imena Manca. Ko so mi začeli fantje pisati prva ljubezenska pisemca *Draga Manca*, je bilo to tako lepo brati, ah ... Ko pa je Manca postala znana slovenska manekenka, sem bila že iz hudega. Največja sreča je Manco doletela, ko je na imenitnem puljskem filmskem festivalu leta 1967 gledala ogromne – večmetrske! – plakate filma *Breza* z imenom glavne igralkice Mance Košir. Zdaj sem bila na konju. In sem si v srcu tiho rekla, da bom pomagala dekliram s podobno žalostno usodo, ki so jim mame in očetje dali to nekdaj tako redko – in danes povsem običajno tudi po moji zaslugi – ime: Manca.²³

OSNOVNA ŠOLA

Moji osnovni šoli je bilo ime po legendarnem partizanskem heroju Francu Rozmanu Stanetu in pesem njemu v čast je bila takrat šolska himna. Ja, tudi jaz sem bila dobre volje v svoji šoli, ne spominjam se senc in trnjev tistega časa, temveč živobarvnih rož.

Denimo tele anekdote. Naša profesorica kemije, fantastična dinamična ženska z božansko postavo, Zwölfova, je nekoč zamujala nenavadno dolgo. Sedeli smo v klopih, kot je bila v dobrih starih časih navada, in se pogovarjali, kaj bi se ji bilo lahko pripetilo. Da bi zaspala? Ne, ona pa že ne ... Da bi zbolela? Najbrž bi nam to ravnatelj sporočil. Da bi Ko je končno prišla, nam je povedala, da nič od tega, kar smo domnevali, ne drži. Res je namreč, da je iskala svoja očala, brez katerih tako slabo vidi, da ne bi mogla priti v šolo. Očala je iskala ona, očala je iskala vsa njena družina, vse so preiskali, vse pregledali, pa jih niso in niso mogli najti. Končno je nekdo ugotovil: »Saj imaš očala vendar na nosu!«

In profesorica Albertova. Temno gledajoča, vedno v črni halji, stroga, asketska kot kakšna nuna, smo šepetali otroci med seboj. A kako je učila matematiko! Nikoli ne bom pozabila njene razlage

Pitagorovega izreka. Povedala nam je zgodbo žalostne kitajske (tudi ona je bila videti, kot da bi prišla iz tiste daljne dežele) princese, ki je sedela na robu jezera in hrepeneče zrla v bambus na njegovi sredi. Zapihal je veter, zavel je princesino hrepenenje in bambus se je prelomil ter padel k princesinim nogam. Odlomljen bambus je meril toliko metrov itd., kakšna je ploščina jezera? Učiti z zgodbami, me je takrat spreletelo po vsem telesu, pripovedovati otrokom zgodbe. Ko bom velika, bom tudi sama učiteljica matematike in učila bom prav tako kot Albertova! Z zgodbami. In res sem postala učiteljica matematike in celo z meni dragim ravnateljem Kolarjem sem bila dogovorjena, da pridem učiti na svojo osnovno šolo Franca Rozmana Staneta. Zakaj potem nisem prišla, je pa že druga zgodba ...

Nikoli ne bom pozabila našega šolskega vrta, nikoli! Kako smo ga grabili, urejali, zalivali ... To je bil velik vrt, na katerem smo imeli dovolj prostora, da smo delali številni učenci. Ravnatelj Kolar je redno kontroliral, kaj in kako delamo na našem lepem, velikem šolskem vrtu ...

Imeli smo gospodinjstvo. Tako pravo gospodinjstvo – da smo kuhali, šivali in pletli. Še danes vem, kako se pravilno pomiva posoda in kako je treba pogosto menjati krpe za umivanje in brisače, v katere brišemo posodo, in druge, v katere brišemo roke. Higiena je bila velika odlika naše drage profesorice gospodinjstva Milene Motoh, zato se še danes skušam držati njenih odličnih navodil ...

Spominjam se krasne profesorice slovenščine. Slovenščino je učila inteligentno. Razmišljali smo in ne papagajsko ponavljali podatkov iz življenja književnikov, nismo naštevati njihovih del, še o slovnici se nič ne spominjam, razen tega, da še kar dobro postavljam vejice, hehe ... In da sem vzljubila književnost in da sem se učila misliti, argumentirati, intelektualno radovedno gledati svet že takrat, v osnovni šoli, pri slovenščini ...

Ne bom pozabila, kdaj se je začel moj socialni angažma, zavezanje za pravice vseh in za pomoč drugim. Ko so hoteli vreči iz šole fanta (njegovega imena tudi nisem pozabila), ker je imel toliko cvekov

in neopravičenih ur, da ... Suhcena deklica z dolgim vratom in izbuljenimi očmi sem pogumno potrkala na vrata zbornice in rekla, da njega pa že ne bodo metali iz šole. »A ga boš ti učila?« je vprašal neki siten glas. »Ja, ga bom pa jaz učila,« sem odgovorila. In sem ga res. In ga niso vrgli iz šole. In sem odtlej in včasih še kar naprej redno inštruirala slabe dijake moškega spola. Pa niso bili slabi, celo presneto bistri so bili, a kaj, ko šola ni bila urezana po meri njihovega živahnega duha in telesa, ki so ga razganjali pubertetniški hormoni ...

Da smo nabirali koloradske hrošče in kar lepo zaslužili za naše male denarnice, ne bi izgubljala besed. Kako navdušeno smo zbirali star papir, tudi ne. Pa še o mnogih rečeh bi bilo treba pisati, a jaz sem samo o tistih, za katere šele danes, zdaj, ko sem se potopila v globino svoje duše in tam prepoznala podobe otroštva, preživetega v OŠ Franca Rozmana Staneta – ja, še dandanes ponosno pojem partizanske pesmi in najbolj glasno prav tisto o komandantu Stanetu! –, vem, da so oblikovale moj značaj in s tem tlakovale usodo, da sem, kar sem. Sem, ki sem, zaradi zidakov za hišo moje biti. In mnogo pomembnih zidakov je nastalo prav v času šolanja v lepi stari šoli v Šentvidu.²⁴

TABORNICA

V mladih letih sem bila zelo suha in zakompleksana. Imela sem tako suhe noge, da so se sošolci norčevali iz mene. Mislila sem, da sem najgrše bitje na zemeljski obli, ampak meni to ni škodovalo, ker je to zavedanje v meni zbudilo borbena moč, češ, vam bom že pokazala. Kot tabornica sem imela taborniško ime *Pobezlana glista*. Ko so me taborniki ob ognju vprašali, kaj želim postati, ko odrastem, sem odgovorila, da manekenka. Nekdo je potem napisal: *Pobezlana glista pravi, da bo manekenka. Ha, ha, ha!* Še danes se spominjam tega. Čez dobro leto ali dve, ko sem dobila obline in se razvila v bolj zanimivo dekle, mi je prav ta fant začel pošiljati ljubezenska pisemca. Jaz pa njemu nazaj: *Nič ne bo! Ha, ha, ha!*²⁵

Bila sem vodnica čebelic v Šentvidu, rod, hm, hm ... Mostiščarji? Redno sem hodila na tabore, še zdaj se spominjam nočnih straž, napadov 'sovražnikov' pa napornega lupljenja tone krompirja s skrhanim nožem, haha ... Uspešno sem opravila veliko veščin in na jugoslovanškem taboru v Makedoniji leta bog ve kdaj dobila srebrno zvezdo.²⁶

Takrat smo opravljali izpite za različne veščine in ena najbolj zahtevnih je bila veščina kurirčka. Dvojega se živo spominjam. Najprej tišine. Sem pozabila, koliko ur ali dni smo morali biti čisto tiho, niti besede nisi smel izreči. Meni je odlično šlo, kakopak. Brata, ki sta mi nenehno nagajala, sta se ponoči priplazila v šotor in me hotela žgečkati po podplatih, da bi spregovorila, pa so ju zalotili in jaz sem ostala molčeča. Morali smo tudi prenesti suho pismo čez potok. Živahna in pogumna brata sta neustrašno zakorakala v vodo, zato sta pismo zmočila in veščine nista opravila. Jaz pa sem hodila počasi ob bregu in opazovala, kje je kakšna skala, na katero bi lahko stopila, kje je voda najbolj plitka ... Mislim, da sem bila deležna vzklikanj, naj neham mencati in grem, lahko pa, da si tole o mencanju zdajle samo domišljam, saj veste, spomini nikoli ne govorijo resnice, temveč to, kar se mi spominjamo. Resnica pa je, da sem prinesla suho pismo na drugi breg, in resnica je tudi, da sem jaz dobila srebrno zvezdo, moja brata pa le bronasto. To je moja največja življenjska zmaga in največji uspeh vseh časov (sladki smeh).²⁷

Zavedam se, kdaj mi je Glas spregovoril prvič in mi morda celo rešil življenje. Imela sem okrog trinajst let, ko smo šli s starejšima bratoma in še nekaj taborniki taborit ob Kolpo. Fantje so hodili h kmetu, ki nam je odstopil prostor za šotore, kosit in grabit, jaz pa naj bi kuhala. A dotlej nisem nikoli kuhala in pojma nisem imela, denimo, koliko vode je treba dati v riž. Sem hotela skuhati rižoto. Stresla sem celo kilo riža, dodala malo vode v velik lonec in kuhala. Riž se je seveda prismodil, adijo naše kosilo. Ko so se fantje vrnili in je starejši brat zavohal in videl katastrofo, me je prijel za lase in porinil v Kolpo. Slaba, zelo slaba plavalka sem bila, bala sem se vode, saj sta me brata nekaj let pred tem na počitnicah vrgla s pomola v morje, takrat sem

se utopila in so me nezavestno potegnili iz vode. V Kolpi sem pristala nad slapom, ki me je potegnil za seboj, jaz pa sem se z vso silo oklepala skal. Naenkrat sem zaslišala Glas: »Spusti skale, prepusti se vodi s slapu!« Spustila sem oprijem in voda me je naplavila na rečni breg, kjer me je dočakal brat s kot kreda bledim obrazom in me potegnil iz vode. Na ta dogodek sem se spomnila, ko sem prebrala srčnico *Smrt me nagovarja*:

Spusti, opusti, samo pusti.

*Pusti bitju srca, da bije,
pusti pljučnima kriloma njune dihljaje.
Noge naj hodijo, roke objemajo
in zemlja naj rije po svoje.*

*Spusti, opusti in pusti,
da življenje živi tvojo kožo
in kosti podpirajo stebre večnosti.*

*Nič ti ni treba storiti, nič.
Ker je že vse narejeno.²⁸*

Biti sočutni in solidarni ter skrbeti za druge in naravo, to smo se naučili za vekomaj.²⁹

PISEMCA

Pisemca so dobivale moje sošolke, jaz pa takrat, ko sem si jih najbolj želela, nobenega. Iz prej naštetih razlogov. Sicer me je pa pisana beseda začela relativno pozno zanimati. Prej sem imela polno glavo števil, kombinacij in njihovih pomenov. Potem je bila še narava, ki me je zasvojila s svojo razkošnostjo.

Med pospravljanjem nastlanih polic sem našla zvezek, v katerega sem v najstniških letih zapisovala prve misli. Ena mojih prvih domislic je bila tale: »Kdor ni nikoli sam, je večno sam.« Modra za otroško dušico, ne? S fanti si takrat nisem kaj dosti dopisovala, kot da bi vedela, da se ne zaljubimo zaradi besed, ampak zaradi nosnih čutnic, vonja oziroma kemije, ki deluje. No, na koncu gimnazije sem pa že dobivala ogromno fantovskih pisem, na fakulteti in kasneje še več, pa ne le moških, tudi veliko žensk mi je pisalo (in mi še danes piše, le da po elektronski pošti), cele zaboje imam shranjenih ...³⁰

OPAZOVALKA DRUGIH IN SEBE

Vsak mesec je k nam prišla z vlakom šivilja, ki je zašila vse, kar ji je mama pripravila. Profesorica matematike in fizike z dvema divjima sinovoma, ki sta rada plezala in dirjala po gozdu, in eno štorasto hčerko pač ni zmogla sama zakrpati kupa perila in oblačil, ki se je vsak mesec nabral. Naša šivilja je tako hodila od družine do družine in svojo preživljala s krpanjem, krajšanjem in daljšanjem, širjenjem in oženjem ...³¹

Spomnim se sosede, ki je vsako dopoldne čistila, spomladi pa od jutra do večera, da je obrisala sleherni centimeter površine svojega svetlečega doma. Na balkonu je stresala odeje, rjuhe, brisače in celo žepne robčke – takrat še nismo uporabljali papirnatih –, stresala jih je tako, da jih je obračala na vse štiri strani in še otepala z roko. Na balkonu je v pomladnem soncu zračila vzmetnice in blazine in puščala dolge ure odprta vsa okna in vrata, da je preprih odnesel še zadnji prah iz zloščenega stanovanja. Bilo je to temeljito in garaško pomladansko čiščenje, ki me je kot otroka plašilo. Bom morala kot odrasla nenehno samo pospravljati? Kaj ni drugega prijetnejšega opravila na tem svetu kot čiščenje iz dneva v dan, mar je pomlad res čas za sužnost redu in čistoči, ne pa za uživanje v sprehodih po ozelenelem gozdu in sončnih travnikih? Ko smo izvedeli, da je redoljubna soseda naredila samomor, sem bila uročena; otrok sem povezala njeno obsedeno čiščenje s

prezgodnjo smrtjo in se zaklela, da jaz nikoli ne bom tako čistila, prav nikoli, sploh pa ne bom opravljala pomladanskega čiščenja.³²

V dobrih starih socialističnih časih nikoli ni obležal sneg na dvorišču naše stolpnice. Možje so poprijeli za lopate, žene so prinesle čaj in šnops, otroci pa so se lovili in kepali. Bile so to prelepe ure druženja in občutka skupnosti. Zaupanja drug v drugega. Zato varnosti. Potem so prišli drugačni časi, vsak je odkopal samo svoj avto, postavil zaboj na očiščeno mesto in gorje, če se je kdo drug zapeljal nanj. Ker ni dovolj parkirnega prostora, je kak jezen sosed razbil zabojnik in parkiral na prostoru, ki itak ni nikogaršnja last.³³

Razmišljam, zakaj nisem imela prijateljev kot otrok. Saj sem imela družbo, v gimnaziji smo se dobro imeli, spominjam se kakšne rahle zaljubljenosti, ne pa odnosov, ki bi ostali kot prijateljska izmenjava dušnih vsebin. Otroških prijateljev oziroma prijateljic nisem imela zato, ker nisem bila zanimiva zanje, se mi je zdelo, zakompleksani suhi južini, potem pa zaradi obratnega – z manekensko in filmsko 'slavo' je vstopilo v moje življenje toliko ljudi, ki so ugotovili, da so moji prijatelji, sošolci (teh kot da imam stotino, moja osnovna šola je premajhna za vse, ki so prepričani, da so z menoj hodili če ne že v isti razred, pa vsaj v sosednjega, če ne v šolo, pa k lutkovnemu krožku, denimo, v katerem nisem bila nikoli). A nekako se mi zdi, da niti potrebe po pristnem prijateljstvu nisem imela, zelo dolgo ne. Dekle z dvema zanimivima bratoma in njuno družčino sem itak dolga leta mislila, da so dekleta neumna, piflarice brez zveze, ki z mojo matematično pametjo ne morejo korespondirati ... Ha, ha, ha!³⁴

Očetu nisem hvaležna samo zato, ker me je zaplodil, ampak zato, ker je v odnosu do mene gojil dekle, ki se moških ni balo, in žensko, ki imam moške rada. Že od majhnega je svoje ženske vikal. Mamo, ki jo je naslavljaj z gospa, mene in moji hčerki je ogovarjal z gospodična. »No, gospodična, boste vstali?« je nežno pobožal svoje mucice, da smo odprle oči. »Vas smem povabiti na koncert, gospodična?« je vprašal. Če smo se pogovarjali kaj resnega, nas je seveda tikal, a ta obredni vi, gospodična, je bil trubadurski dih, ki me je odprl za moški glas.³⁵

MOJE ZGODBE O KNJIGAH³⁶

Ko smo majhni, knjige niso pomembne kot knjige, temveč so pomembni ljudje, ki nas vzamejo v naročje, ujčkajo in nam jih berejo. Nam za lahko noč povejo iz njih pravljico. Nam jih polagajo v roke, ko smo bolni, in jih listajo z nami: Joj, glej, oj!

Pred knjigami so ljudje, ki nam rečejo besedo. Zame je bil najpomembnejši človek te vrste oče. Zato, ker mi je povedal veliko, veliko resničnih besed. Zato, ker mi je bral. In zato, ker je kar naprej bral samemu sebi. Od malega ista slika o očetu: leži na postelji, zglavje visoko dvignjeno, in bere. Ali: sedi na fotelju, ena roka položena na naslonjalu, druga drži knjigo, in on bere, bere pozno v noč. Doma imamo tisoč knjig, v knjižnici je bil moj oče rekorder po izposoji. Prebral je vsa zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev, z opombami vred. Knjige so bile njegov svet in v ta svet sem stopila, ker sem ga – ljubila. Očeta. Potem tudi knjige.

Moj bralni spomin ne sega v čas pravljič, pač pa k tistemu usodnemu dnevu, ko je oče stopil s knjigo v rokah v mojo sobo in rekel: »Manca, dovolj si velika, da nehaš brati pravljič. Preberi tole.« Izročil mi je debelo – oh, kako strašno debela je bila – knjigo z rumenimi platnicami, na katerih je pisalo: Jack London *Dolina meseca*. Prebrala sem jo na dušek. Potočila škaf solza, ah, nesrečneža, tako sta se ljubila, a kaj, ko sta izgubila nerojenega otroka ... Na koncu knjige upanje – našla sta svojo dolino, kjer bosta živela, in ona mu je rekla, da potrebuje predalnik, tisti predalnik, v katerem ima shranjene – pleničke. In takrat, prav takrat, v tistih najbolj občutljivih letih, ko (p)ostanemo bralci za vekomaj ali pa nikoli, sem v tej knjigi prebrala, kakšen je pravi moški. Še ga vidim, modrookega Billa, z zlatimi pšeničnimi lasmi in žuljavimi dlanmi. Takega z modrimi očmi in pšeničnimi lasmi sem v drugem ali tretjem razredu – videla sem ga prav zaradi junaka iz *Doline meseca* – prebolela, a moškega z žuljavimi dlanmi, po katerem je hrepenela moja ženska duša, dolgo, dolgo nisem srečala.

Ko sem predelala tovrstno literaturo (posebej mi je ostala v spominu še Napoleonova mladostna zapeljivka *Desiree*), je prišel z resnim obrazom. Moj očka. In rekel: »Zdaj si zrela za branje Dostojevskega.« Ne verjamem, da knjige spreminjajo svet. Ampak *vem*, da ga. Mene je Dostojevski bistveno spremenil. Razpad prejšnje Mance in vstajenje nove – Bogoisateljice. Vprašanja: Kaj je človek? Kaj je duša? Kdo ali kaj je Bog? Je brezpogojna ljubezen možna? Dostojevski je ta vprašanja tako globoko položil vame, da so postala z menoj eno in bom odgovore nanje iskala do konca svojih dni.

Zelo, zelo rada sem imela maminega očeta, dedka Martina Mastnaka. Bil je profesor grščine in latinščine in od malega sem gledala njegovo sivolaso glavo s posebnim spoštovanjem. Prav taki so modri možje, prav taki, sivi, tihi, obdani s knjigami in skrivnostjo, ki jo oni razumejo, mi pa ne. Rada bi poznala skrivnost, dosegla njihovo modrost, sem sanjerala, deklica mala. Mama mi je povedala, kdaj je ljubljeni dedek osivel. Bilo je čez noč. Zvečer je šel spat s temnimi lasmi, vstal je s sivimi. Ker so mu Nemci zažgali knjižnico. Moder postaneš, ko prebereš toliko knjig, kot jih je moj dedek, sem vedela po tistem. Zato bom tudi jaz brala knjige in ko bom velika, bom imela velikoooo knjižnico.

Nimam ene knjižnice, ampak tri. In branje je zame sveto dejanje.

Z očetom sva se dogovorila, da bova brala isto knjigo in jo podčrtovala vsak s svojo barvo, potem se bova še pogovarjala. Enkrat je najprej bral on. Potem sem brala jaz, posebej pozorno, kar je on podčrtal. In sem še sama podčrtala, kar je bilo pomembno sporočilo zame. Knjigo sem izročila spet njemu, ki je prebral, kar sem podčrtala. Drugič sem bila jaz prva bralka.

Manca je za revijo *Jana* napisala tudi članek o 'groznih knjigah' svojega življenja. Izmed teh je bilo nekaj napisanih tudi za otroke.

Ljudski *Sirota Jerica* in *Desetnica*. Strašno! Kot otrok nisem hotela slišati zanju, s hčerama se je ponovilo isto. Mlajši Tini je dedek v vrtcu

zrihtal, da je lahko šla iz sobe, ko so brali te grozote o deklici, ki je morala zapustiti dom, in o mačehi, ki jo je z glavnikom česala, da ji je pricurrljala kri med lasmi ... Vnukinji Taji sem pripovedovala, kako grozni sta ti pesmi, pa je hotela slišati. In sem ji prebrala *Desetnico*. Mirno je poslušala, potem pa rekla: »Pa je res grozna!«

Pravljica *Rdeča kapica*. Saj ne vem, česa sem se bolj bala – besedila ali mojega brata, ki je tulil, da bo splezal na drevo in vrgel bombo na volka, ja, volka bo ubil! To je govoril z žarečimi očmi in s tako strašnim glasom, da ob *Rdeči kapici* pomislim najprej na grozo – grozo bratovega maščevanja. V gimnaziji sem jo pa igrala in potem prebirala psihoanalitske študije o tej pravljici, ki je paradigmatski primer nasilja moških nad žensko ipd.

France Bevk: *Lukec in njegov škorec*. Morala bi jo brati za šolo, pa nisem. Mi je oče povedal vsebino – grozno! Obe hčeri sta dobili isto šolsko branje in obema je dedek povedal vsebino. Lani pa še vnukinja. Skoraj bi me kap od besa! Taja je knjigo brala mesec in še en mesec. Je rekla, da veliko besed ne razume. In da ne razume, zakaj so se fantje z noži topli ... Ni razumela konteksta – se pravi sveta, ki ga upoveduje Bevkova povest. Če želite formulo, kako otrokom priskutiti branje, evo je: naj berejo, česar ne razumejo!³⁷

CIGANKA

Rada sem se šemila kot otrok, saj so se vsi otroci in ničesar na svetu si nisem takrat bolj želela, kot da bi bila takšna, kot so bili vsi. Milo se mi stori, ko se spomnim, da sem hotela biti princ. Mama se je takrat izkazala, vsaka ji čast! Redko v čem me je podprla, mojih želja ni ne registrirala in tudi uresničevala ne, ampak to, da sem si suhcena, za-kompleksana in žalostna deklica z občutkom osamljenosti želela biti princ, je dojela. In mi zašila prinčevsko oblačilo iz črnega žameta, mi poveznila na glavo črno žametno baretko, me obula v bele žabe, mi narisala brke pod nosom in bila sem očarljivi princ. Moja usoda je

bila zapečaten: desetletje in več sem sanjala o takem princu na belem konju, haha ...

Ne vem, koliko sem bila stara, a prsi so mi že pognale, v oči so se naselile iskre radovednosti, strast se je začela pretakati po mojih žilah. In sem se našemila v ciganko. Dolgo krilo, razkošna pisana bluzica, ruta na glavi, ogromni uhani na ušesih, okoli vratu pa vrsta ogrlic, ki so zvončkljale, in na rokah številne zapestnice, ki so cingljale, ko sem se samozavestno premikala po prostoru. Moja usoda je bila zapečaten za naslednjih nekaj let. Tako sem bila navdušena nad svojo cigansko krvjo, da sem se začela tudi v vsakdanjem življenju oblačiti tej ciganski šemi podobno, včasih sem zaplesala na kakšni mizi, poslušala cigansko glasbo in se družila, kajpada, z madžarskim Ciganom (Vzemite z rezervo, kajti ta lepi fant, ki je odlično plesal, je bil res madžarskega rodu, a s Cigani najbrž ni imel zveze. In tudi tista dolga krila so bila najbrž del hipijevske mode, čeprav sem sebe zaklinjala, da sem Ciganka.).³⁸

Bilo je obdobje, ko sem oboževala dolga krila, tenko bluzo z izvenimi ornamentami, šal okoli pasu, cingljajoče ogromne kovinske uhane ali pisano šaro okoli vratu, na glavi sem imela obvezno zavezano ruto ... Rada sem plesala, v vrtincu odvrгла čevlje in se bosa zavrtela v disku, pa tudi na mizi sredi gostilne ... Poslušala cigansko glasbo. Trdila sem, da sem Ciganka – tako odločno, da še sama nisem vedela, ali je res ali si izmišljujem.³⁹

Moj oče je bil temnopolt, z orlovskim nosom in kot oglje črnimi očmi, rojen v Novem mestu. Za Novo mesto pa se ve, da v njegovi okolici živi mnogo Ciganov. Oče je večkrat govoril, da sta bili v tistih krajih dve veliki ciganski družini: Hotorovići in Brajdići. Jaz sem se v tistih norih letih odločila, da sem Ciganka, in sicer iz Brajdičevega rodu. Zelo rada sem poslušala romsko glasbo, in ko sem nekaj let kasneje videla film *Cigani letijo v nebo*, mi je bil tako zelo domač. Biti svoboden, dihati s polnimi pljuči vesel in radosten. Leteti! Saj to sem vendar jaz!⁴⁰

Nekaj let in ciganstvo v meni je utihnilo. Kadar sem šla v Beograd – in tudi zato sem tako rada potovala tja –, se je prebudilo. Tudi če ga nisem aktivirala, sem ga čutila in uživala. *Ja se oprastam cigani sa vama*

me je spet spomnilo ... Imam kar nekaj kaset s cigansko glasbo, tudi Martel rad navija plošče s tako muziko, ko večerjamo v njegovi kuhinji ... Obožujem, obožujem Vlada Kreslina. Zaradi navdiha in diha po Ciganih. Pred leti je pel v pivnici na Gospodarskem razstavišču. Strastna muzika, stiskanje teles v plesnih ritmih. Vlado je razbil nekaj kozarcev, grizel steklenino ... Odšla sem. V vroč dih, dotik in stik ... V naježeno kožo zaradi davnega odmeva vode, v katero je bil nekoč vržen kamen ciganski na moje dno.

Tisti, ki verjamejo v reinkarnacijo, bi rekli, da sem bila v enem prejšnjih življenj zagotovo Ciganka. Drugi bi trdili, da imam pač močno domišljijo in si eno izmed podosebnosti zmorem naslikati tako intenzivno, da jo delno celo živim ... Jaz pravim – z Jungom, pa sem pri njem! –, da je smisel življenja *polnina*. Izpolnimo našo celotno *mandalo*! S prispodobo klavirja, ki je moja priljubljena metafora za igro življenja.⁴¹

KAKO ME JE GIMNAZIJA (NA)UČILA ŽIVETI

Kaj me je najbolj veselilo za časa gimnazijskih let? Spoznanje, da imam super starša: nikoli nista težila, ko sem nosila domov opomine pa prinesla ukor pred izključitvijo, je oče mirno podpisal in bil vedno na moji strani. Kadar je bilo zelo hudo, me je bodril: »Ti se nič ne sekiraj, bom šel v šolo in bom – če bo treba – posilil razredničarko.« Pa smo se režali kot zmešani. Moj oče, ki še muhi ne bi skrivil krilc, kozarca alkohola ni popil, ni kadil, hodil je v službo, skrbel za nas, nas vozil na izlete in nas imel tako rad, da imamo zdaj dovolj zaloge, da imamo mi radi naprej, no, ta in tak oče naj bi koga posilil! In to mojo razredničarko, za katero se je govorilo, da je bila nuna, na smrt sramežljiva in preplašena mila, dobra gospa ... Moja mama, profesorica matematike in fizike na taisti gimnaziji, ki pa je odšla v pokoj, ko je najstarejši brat vstopil v njeno šolo, je bila polna razumevanja in tudi njej ni na kraj pameti padlo, da bi šla kdaj v šolo.

V gimnaziji sem postala ponosna na oba brata, eno leto starejšega Tineta in dve leti starejšega Jožeta. Ker sem vedela, da sta oba zelo pametna. Matematičarka in biologinja sta bili očarani nad Tinetovim talentom, Jože je tudi blestel pri matematiki in fiziki. Jasno, da sem potem še jaz vpisala izbirni predmet opisna geometrija, da ne bom zaostajala za bratoma. Tudi zaradi njiju dveh – predvsem pa zato, da bom prvi Einstein na svetu ženskega spola! – sem se potem vpisala na Fakulteto za naravoslovje in tehnologijo, na matematiko in fiziko, ampak diplomirala sem pa drugje. Na Pedagoški akademiji, kjer sem dobila potrdilo, da sem predmetna učiteljica matematike in fizike. Učila nisem tega nikoli, učiteljica sem kljub temu postala. Petindvajset let sem poučevala novinarstvo na Fakulteti za družbene vede. A ga ne bi, če ... Če ne bi prišla na našo gimnazijo urednika revije *Mladina* Jože Šircelj in Slavko Pregl. Lepo sta govorila o novinarstvu, ni kaj, in jaz sem se brž vpisala v novinarski krožek.

Tudi filmska igralka ne bi nikoli postala, če ne bi hodila na šentviško. Takole je bilo: v dijaških letih je bil avtoštop normalna prevozna dejavnost. Enkrat sem tako stala na trolejbusni postaji, odhajajoč v mesto, ko mimo pripelje prekrasen črn mercedes. Dvignem prst, šofer pritisne na bremzo. In že sedim v paradnem avtu. Se predstavi Žarko Petan, režiser in evropsko znani pisatelj, ki ni vozil, ampak je bil sovoznik. Petana nisem nikoli pozabila. Ker je kriv, da sem postala filmska igralka, supersonično uspešna z vlogo Janice v hrvaškem filmu *Breza*. Oj, to je bila slava ... Se je ustavljal promet, zapirali so trgovine in hiteli gledat Janico, ki je takrat marširala po beograjskem ali tržaškem pločniku ali po cesti Ria de Janeiro pa Mar del Plate ... Tudi Špelo Rozin, dijakinja naše gimnazije, je odkril Žarko Petan ... Zdaj nastopam v njegovih knjižnih spominih in z menoj tudi šentviška gimnazija. Na čelu namreč nosimo njeni dijaki svojstven pečat. Piše: Medved. Medved je bil takrat naš ravnatelj, ravnatelj čisto posebne vrste, tak ravnatelj, ki nam je dal dobro življenjsko popotnico, četudi sam dostikrat ni vedel, kako koristna je bila.

Moja medvedovska je recimo takale. Že v prvem letniku gimnazije sem postala fotomodel. Bila sem na naslovni strani takrat edine

modne revije *Maneken*, ki je bila v Šentvidu nemudoma razprodana. Vsi so vedeli, da je Manca Košir manekenka. Zato jih je najbolj zanimalo, kakšna oblačila nosim. Pa sem jih, firbce! Vsa štiri leta sem nosila črno klotasto haljo in to je bilo edino, kar so lahko videli na slavni manekenki! Ne spominjam se, da bi imel še kdorkoli drug haljo na sebi. Sem bila že takrat edinstvena, haha!

No, na tej gimnaziji je v mojih časih učila profesorica, ki je rada videla ravnatelja Medveda, mene pa veliko manj – iz tipično ženskih razlogov. Tako me je enkrat, ko sem prišla s snemanja in si nisem dobro zdrgnila ličila s trepalnic, prijavila ravnatelju, da hodim našminkana k pouku. Medved je pribrzel v razred, me prijel za lase in me odvedel proti umivalniku, ki je stal ob vratih. Odprl je pipo in porinil mojo glavo v umivalnik. Jaz pa sem ga takrat tako ugriznila v roko, da je spustil mojo glavo, se držal za roko ves rdeč in zabuhel v obraz – od bolečin! – in brez besed izginil. Medved ne bi bil Medved, če zadeve ne bi premislil. In sva po tistem ugrizu, ki se mu je menda poznal še mnoga leta, postala dobra prijatelja. Me je potrepeljal po ramenu, da sem res pogumno dekle, takole se znam boriti zase. Kljub temu mi je dal ukor ravnatelja pred izključitvijo. Mene to ni motilo. Čeprav je sklical oba turnusa, da so vsi dijaki šentviške gimnazije prisluhnili tej strašni sramoti: Manca Košir je dobila ukor pred izključitvijo.

In zakaj sem ga dobila? Da so bili najini računi poravnani v kozmičnem smislu. Kajti ukor za to, kar sem 'naredila' jaz, pač ni bil upravičen. Greh, ki sem ga zakrivila, je bil, da sem eno popoldne manjkala pri pouku, ker sem šla na modno revijo v Celje. Trapa sem šla prej vprašat Medveda, če grem lahko – če ga ne bi, posledic ne bi bilo, a kaj, ko so nas doma učili, da je vedno treba govoriti po resnici in pravici! Medved je seveda rekel ne. Jaz pa sem mu zabrusila nazaj: »A tako, mene ne pustite, čeprav pišem redno vse kontrolke in šolske naloge. Pustite pa drsalce in skakalce (takrat je bila šentviška gimnazija znana po Medvedu in številnih športnikih, ki so bili vpisani na našo šolo), da hodijo na turneje, oni špricajo tudi šolske in kontrolke, pa *nikome ništa!*« Medved ob sapo, smrklja, boš gobezdala. Če boš šla, boš dobila

ukor. Pa ga naj, sem odgovorila in sem res šla. Kajti po moji meri so bila narejena oblačila in nobena manekenka me ne bi mogla nadomestiti. Moja draga mama in oče sta se globoko strinjala, da grem v Celje, in sta stoično prenesla posledice dejanja svoje 'grozne' hčere.

V gimnaziji sem bila vpisana tudi v dramski krožek. Za novoletni praznični čas smo gostovali naokoli z *Rdečo kapico*. To sem seveda igrala jaz. Pa je v Ljubljanski banki neki okajeni oče vzdiknil: »Kako ima ta Rdeča kapica dobre joške!« In je zapečatil mojo igralsko usodo. Režiser *Breze* je hotel, da jih pokažem za sekundo, in tako sem postala prva jugoslovanska filmska igralka, ki je odkrila oprsje. Mi še danes to mečejo naprej. Takrat sem se sramovala, zardevala, gledala v tla – danes se mi zdi, da je estetska škoda, ker posnetek ne traja dlje!

Domačih nalog praviloma nisem delala doma, ampak med odmori v šoli. Mi je včasih žal – ker se jezikov tako ne da naučiti. In sem se morala potem učiti sama, in še danes jih ne znam za odlično. Oče je pa podpisoval graje in opomine iz francoščine in nemščine ... Ni pa mi žal, da sem kdaj špricala. Samo en predmet – telesno vzgojo. Skok v višino, preskok čez kozo ... veščine, ki so grenile mojo mladost. In povzročile, da sem za Churchillom ponavljala: »No sports!« Če bi se učili plesati, bi bila najboljša! Saj sem preplesala prav vse na gimnaziji organizirane večere (kar nekaj sem jih zrihtala sama – in tako spoznala zanimive glasbenike, ki se še dandanes spominjajo igranja na šentviški!) in razredničarka je vila roke: »Mein Gott, Košir, müssen Sie immer ...« »Doch! Immer!« sem odgovorila.

V gimnaziji je bilo super tudi zato, ker smo bili krasen razred. Sošolke in sošolci, ki smo se veliko družili, si pomagali, se skupaj učili. Solidarnost in ne tekmovalnost (kot je danes pravilo) je bilo naše vodilo. Še danes sem srečna, da sem bila s temi fejš fanti in dekleti, mnogi so bili iz revnih okolij, vasi, a ljudje, katerih drža še danes pokonci stoji!

Čeprav sem sovražila telovadbo, sem bila gibčna. Ker sem hodila vsak dan peš v šolo. Eno uro na svežem zraku – pot je vodila skozi gozd – vsak dan, kakšna dota za življenje! Dobro, da je bila gimnazija tako daleč.

Kot je bilo srečno moje šolanje vsa štiri leta gimnazije, je bil veličasten tudi konec. Matura. Nosila sem ključ in za to pomembno opravilo sem se morala čedno odeti. Šla sem v Trst (na štop, kakopak), kupila prelepo blago turkizne barve in šivilja mi je zašila ljubek plašček s krilom. Ah, kako sem bila srčkana, govorijo fotografije danes. Pa tisti cilinder, kako mi je lepo pristajal! Da o plesu in drugih rečeh niti ne govorim. Povem naj le še to, da moj šolski uspeh ni bil zavidljiv, ampak na maturi sem pa vse nadoknadila. Kadar je treba, se znam disciplinirano učiti in dam vse od sebe. V mojem maturitetnem spričevalu so zato samo odlične ocene. Ko sem ponosno prinesla veličastno spričevalo domov, je ljubi očka ležal na postelji in bral časopis. Vzhiceno sem zakričala, da sem maturirala z odličnim. On še trznil ni: »Sem to pričakoval od tebe, draga Čukica,« je rekel in mirno bral naprej.

Vsega, kar je pomembno za življenje, sem se naučila v gimnaziji v Šentvidu: samozavesti, uporništvu in poguma, prijateljstva, solidarnosti, radosti. Skoraj nič od tega me niso naučili učitelji, še manj učni program, sem dolgo mislila. Naučilo me je življenje, kakršno je bilo takrat na tej fantastični šoli. Za to življenje pa so imeli največ zaslug ravnatelj Medved, moji sošolci in sošolke, pa najbrž tudi profesorji in profesorice, samo da tega takrat nisem vedela. Danes se mi zdi, da je že moralo biti tako. Da je postal moj življenjski moto: *Učim se, torej sem*, je tudi njihova zasluga.⁴²

Gimnazijski čas je bil po eni strani nadaljevanje Mančinega precej srečnega otroštva, po drugi strani pa sta do izraza začela prihajati tudi njena svobodomiselnost in upornišтво.

Hodila sem še v gimnazijo, ko so zaprli živahnega fanta iz sosednjega razreda. Pa sem mu redno pisala pisma v zapor, ga spodbujala, da je začel študirati, hodil je k meni na obisk ... in končal ekonomijo ter postal direktor majhnega podjetja. Prav on mi je v zaporu izdelal zibko za starejšo hčer, saj se je tam naučil mizariti ...⁴³

V gimnaziji sem k uri filozofije prinesla Šalamunov *Poker*. Pogumna sem prosila profesorja, da beremo iz te knjige, ker gre za pesnika, ki bo premaknil svet. Sošolke in sošolci so se hihitali, ko je profesor korakal po razredu in z nesramno ironijo interpretiral mojega Šalamuna: Maline so. Ugotovil je, da bi tudi on znal pisati take pesmi, in začel recitirati *svojo* kopijo originala. Solznih oči sem s pestjo udarila po mizi: »Boste že videli!« Kakšno zadoščenje, ko so me po dvajsetih letih prosili, naj posodim *Poker* za razstavo na Gerbičevi!⁴⁴

Se spominjam, da je oče dal obema bratoma vezati maturitetno nalogo. Ko sem ga prosila, naj jo nese vezat še meni, je rekel: »Ti boš pa že sama.« Ta stavek se je globoko vtisnil vame in nikoli ni šel iz telesnega in dušnega spomina. Saj zmorem sama. Tisto maturitetno nalogo sem potem nesla k istemu prijaznemu človeku, ki je vezal že bratovi, v očetovo službo. A sem se vse sama zmenila. Ker sem bila določena, da zmorem.⁴⁵

O najpomembnejšem me niso učili v nobeni šoli. Tudi v družini mi niso pravili o tem, da je treba spoznavati samega sebe, da se je treba vzljubiti, imeti rad, si odpuščati ... in potem imeti rad druge, jih sprejemati takšne, kot so, jim odpuščati ... Res da pri nas doma o tem nismo govorili, a smo, kakšna sreča, to *živeli*. Kaj vse so morali starši prenesti pri rasti svojih otrok! Zaljubljala sem se, menjavala šole in poklice, iskala v indijski religiji in Indiji, v marksizmu in političnem aktivizmu ... Nikoli mi ne mama ne oče nista ničesar očitala. Vedno sta mi stala ob strani. Brez besed, a s toplino in razumevanjem. Tudi z denarjem, ki ga nikdar nisem znala zaslužiti. Nič nista rekla, a vedno sta bila TU. Odprtih oči, a tudi odprtega srca za svoje tri različne otroke in šest povsem različnih vnukov. Nikoli nista nobenemu ukazala, kaj naj študira, kaj naj dela, kaj mora in česa ne sme. Oče mi je rekel, hrepeneči deklici, ki se je odpravljala na svojo prvo novoletno noč na Bled: »Ti kar pojdi, jaz ti zaupam.« Ker mi je *zaupal*, nisem nikoli kadila, nisem pila, se nisem drogirala in nisem hodila k moškim v posteljo, da bi potešila svoj otroški firbec.⁴⁶

Rodilo pa se je tudi zanimanje za duhovnost. Na novinarsko vprašanje: »Kdaj je v vas prvič vzniknila misel, da bi bilo prav, če se začnete zanimati za duhovnost?« je odgovorila takole ...

STIK Z DUHOVNIM

Začelo se ni z zanimanjem za duhovnost, temveč z branjem, ki me je prebujalo v zavedanje, da je človek celovito bitje, torej telesno, duševno in duhovno. Ko mi je moj dobri bralski vodnik, ljubi pokojni oče, ponudil v branje Andréa Gida *Ozka vrata* in sem ta roman prebrala, sem bila pretresena. Do takrat sem namreč mislila, da obstaja le ljubezen med ljudmi, zdaj sem uvidela, da obstaja tudi ljubezen do Boga in da hrepenenje po združitvi z njim lahko presega ljubezen med moškim in žensko. Glavna junakinja se ni odločila za moškega, ki jo je ljubil, temveč za Boga, ki ga je ljubila bolj, in zato se ni poročila, temveč odšla v samostan. Takrat sem si rekla, deklica drobcena, s predolgim vratom in izbuljenimi očmi, presuha zase in za svet, da bom, ko bom velika, tudi jaz nuna ... No, nuna k sreči nisem postala (oj, le kaj bi jaz brez mojih hčera in vnukov, če bi sploh še bila, bi bila reva uboga), sem pa odkrila, da v meni obstaja duša, ki hrepeni po preseženem. To hrepenenje me je vodilo v življenju in me pripeljalo tudi do 'ukvarjanja' z duhovnostjo.

V gimnaziji sem si za maturitetno nalogo izbrala temo *Religija v Indiji*, zaradi katere je imel moj profesor sociologije kar nekaj težav. Leta 1965 pisati o religiji, in to še v Indiji, je bilo ne samo nenavadno, ampak skoraj prepovedano. Moja prva seminarska naloga na fakulteti je imela naslov *Pojem smrti v džainizmu, budizmu, hinduizmu in judaizmu*. Naloga je bila okorna, prišla sem namreč na fakulteto (učiteljica matematike in fizike) in nisem obvladala družboslovnega aparata in njegovih metod. A tema je bila odlična! Kajpada sem bila tudi med prvimi Slovenci, ki smo s prvo poskusno vožnjo Adrie Airways

potovali v Indijo. Kako pretresljivo doživetje je bilo takrat zame srečanje z revščino in mrliči, med katerimi so bili tudi otroci, ki so jih ravnodušno metali na vozila in jih odpeljali ...⁴⁷

Ko sem ležala na travniku in premišljevala, sem spoznala, da kastni sistem, ki ga imajo v Indiji, velike razlike med revnimi in bogatimi, ni moj svet. Razdala sem vse, kar sem imela, in šla na tržnico, da bom enaka s tistimi ljudmi. Jedla sem hrano, ki so jo jedli oni. Dobila sem tako drisko, da bi skoraj umrla.⁴⁸

Ne, Indija ni moja duhovna domovina, sem si rekla takrat in po vrnitvi začela študirati še druge reči: teozofijo, razprave o življenju po smrti, okultizem, mističnega Mojstra Eckharta, svetega Frančiška ...⁴⁹